

Maria Jazowska-Gumulska

Dawne i współczesne antologie poezji dziecięcej

Przedmiotem opracowania jest przegląd antologii poezji dziecięcej od pierwszych zbiorów XVIII-wiecznych po wydania współczesne. Zajmuję się antologiami dla dzieci młodszych oraz wyborami poezji dziecięcej o charakterze naukowym¹. Ustalenie pełnej bibliografii antologii nastęrczało duże trudności, gdyż informacje o XVIII- i XIX-wiecznych zbiorach poetyckich tekstów przeznaczonych dla dzieci są bardzo niekompletne. Orientację w ilościowym stanie wydanych w tych stuleciach antologii umożliwiają katalogi rozumowane, noty bibliograficzne, informatory i recenzje. Pomocą w poszukiwaniach służyła „Bibliografia Polska” Karola Estreichera, Bibliografia „Nowy Korbut”, zaś w przypadku tekstów współczesnych przede wszystkim „Polska Bibliografia Literacka”, „Przewodnik Bibliograficzny”, „Rocznik Literacki”. Większość omawianych tekstów poznano z autopsji, co pozwoliło na scharakteryzowanie ich właściwości edytorskich oraz zakresu tematycznego, niektóre zaś zbiory XVIII- i XIX-wieczne zostały omówione w oparciu o istniejące opracowania historycznoliterackie z zakresu literatury dla dzieci i młodzieży.

Polska literatura dla dzieci i młodzieży jako stosunkowo młoda gałąź piśmiennictwa ogólnego stanowi ciągle nie do końca rozpoznaną dziedzinę nauki o literaturze. Jesteśmy świadkami niewątpliwie żywego zainteresowania krytyki literackiej dorobkiem współczesnym, a tymczasem wiele tekstów nie tylko z I, ale i II połowy XIX wieku ulega zapomnieniu. I może powodem tego nie jest tak często wyśmiewany dydaktyzm i utylitaryzm tekstów, co trudność w ich skompletowaniu. Znaleźć je można rzadko, i to nie wszystkie, tylko w największych bibliotekach naukowych, a ponadto brak systematycznie prowadzonych katalogów i opracowań nie ułatwia poszukiwań.

Za pierwszą polską antologię należałoby uznać „Wyborny zbiorek historyjek, bajeczek, rozmówek, medytacji i innych rzeczy roztropnych do pocziwej rozrywki

i nauki służących” opracowany przez lektora gimnazjum toruńskiego – Jana Jakuba Dzwonkowskiego, wydany w Gdańsku w 1757 roku. Zawarł w nim autor fragmenty z dzieł pisarzy polskich, głównie zaś Jana Kochanowskiego². Przeznaczenie zbioru było wyraźnie użyteczne, a adresat wpisany w sam tytuł utworu.

Podobny charakter miał „Zbiór przystojnych rozrywek, czyli sposoby uczciwe i uciészne do przystojnego rozweselenia umysłu na użytek powszechności, a szczególnie dla młodzi wiejskiej parafialnej” (1 wyd. Wilno 1783 r., 2 tamże 1797) wydany w drukarni XX bazylianów³. Do wydania pierwszego dołączono komedyjkę sowizdrzalską „Łakomski z Łatawcem” o tendencjach satyryczno-wychowawczych. Zbiorek jest konglomeratem wiadomości naukowych i pseudonaukowych, „rymów poważnych”, „rozmaitych wierszyków”, „zagadek”, „powinszowań”, „piosneczek” o życiu wiejskim. Utwory zamieszczone w zbiorze są tekstami anonimowymi o folklorystycznym rodowodzie.

Warto też zwrócić uwagę na starannie wydany na papierze kredowym tomik „Nauka z przypadku czyli moralne wierszem powieści do obyczajów młodzi przystosowane” wydany w Krakowie w 1784 r. drukiem i kosztem Ignacego Grebla I J.K.Mci. Typ.⁴ Zbiorek zawiera przede wszystkim dydaktyczno-moralizatorskie rymowane przypowiadki. Do tekstów wpleciono fragmenty utworów Szymonowica i Gawińskiego. Teksty adresowane są do dzieci, młodzieży i dorosłych, co podkreślono poprzez formę utworów, staranność rymów i rytmiiki.

Pierwsza połowa XIX wieku przyniosła rozwój naszej rodzimej literatury dla dzieci i młodzieży. Wydawane przez Klementynę z Tańskich Hoffmanową oraz Stanisława Jachowicza teksty autorskie zdają się zadowalać czytelnika. Wychodzą też równoległe z nimi teksty czołowych pisarzy epoki Oświecenia, a upodobanie do historii, zgodnie z duchem romantyzmu, pozwala mówić o retrospektywnym charakterze utworów. Nie odnotowujemy więc w I połowie XIX wieku wydań zbiorów poezji przeznaczonych dla dzieci. Antologie w tym okresie, a także w kilku późniejszych epokach literackich, stanowią niewielki obszar w ogólnym bilansie wydawniczym. Antologia jest przecież tylko sposobem popularyzacji czytelnictwa, nie wzbogaca twórczości, nie powoduje jej rozwoju, ale z perspektywy odbiorcy może być źródłem wielorakich przeżyć. Taką też rolę odegrała wydana w 1860 roku w Poznaniu nakładem księgarni Jana Konstantego Żupańskiego antologia pt. „Poezje dla młodszego wieku z rozmaitych pisarzy zebrane” przez Jana Rymarkiewicza⁵.

Zbiorek podzielony jest na trzy części. Pierwsza zawiera poezję dydaktyczną i liryczną, a w tym podgrupę „Bajki i apologi czyli allegorie” z tekstami I. Krasickiego, S. Jachowicza; „Nauczki, piosneczki i pieśni” z fraszką J. Kochanowskiego „Do zdrowia”, czterema pierwszymi trenami i czterema psalmami. Autorami pozostałych tekstów są: I. Krasicki, S. Jachowicz, J.D. Minasowicz, B. Zaleski, K. Garczyński, L. Kondratowicz, T. Lenartowicz, F. Karpiński, K. Broniewska. W części drugiej zatytułowanej „Poezja epiczna czyli opisowa” wyodrębniono dział „Obrazki i powiastki” z licznymi tekstami T. Lenartowicza, J. Kochanowskiego, K. Brodzińskiego, A. Naruszewicza, W. Pola, A. Mickiewicza (fragmenty „Pana Tadeusza”), A. Malczewskiego. W dziale „Ballady i baśni” znalazły się utwory A. Mickiewicza, F. Morawskiego, L. Siemieńskiego, S. Goszczyńskiego. A.E. Odyńca, B. Zaleskiego, J. Słowackiego, A. Góreckiego. W dziale „Śpiewy historyczne” po wprowadzeniu tekstem W. Pola „Czarnecki Stefan” przedrukowano 9 utworów ze „Śpiewów historycznych” J.U. Niemcewicza. Dział czwarty obejmuje „Legendsy czyli podania święte” z tekstami Morawskiego, Odyńca, Niemcewicza, Lenartowicza. Część trzecią stanowi „Poezja dramatyczna” z dołączonymi dwoma anonimowymi utworami przeznaczonymi do inscenizacji.

Rymarkiewicz włączył do antologii utwory większości polskich romantyków, ale wydaje się, że dokonał wyboru tekstów zrozumiałych dla młodego odbiorcy, a wchodzących przez długie lata do kanonu lektury uczniowskiej. Z klasyków literatury dziecięcej znalazły się tutaj tylko wiersze S. Jachowicza. Tytuły części antologii odbiegają od dzisiejszego rozumienia poezji, ale pozostają w zgodzie z poetyką romantyzmu. Wybór utworów jest przykładem dobrego smaku autora, bowiem – poza nielicznymi wyjątkami – uwzględnił teksty o wysokich walorach artystycznych.

W 1862 r. ukazały się w Poznaniu „Piosnki wiejskie dla ochronek z »Przygrywką« T. Lenartowicza” nakładem księgarni Jana Konstantego Żupańskiego⁶. Historycy literatury: Jan Nowakowski i Bogdan Zakrzewski przypisują autorstwo zbioru Edmundowi Bojanowskiemu⁷. Otwierająca tomik „Przygrywka” ma treść skierowaną do czytelnika dorosłego. Kolejne części zbioru zatytułowane są „Wiośnianki”, „Letnice”, „Dumki”, „Przyśpiewki”. Wiośnianki to krótkie, rymowane wierszyki bez tytułów. Wiele tu kołysanek oraz rymowanek posługujących się zdrobnieniami w nazywaniu zjawisk przyrody i przedmiotów. Większość tych wierszy zachowała się do

dziś w folklorze. Podobny charakter mają wiersze kolejnych części, najwięcej zaś przetrwało przyśpiewek weselnych śpiewanych jeszcze obecnie na wiejskich weselach.

Do popularyzacji poezji dziecięcej, zwłaszcza wśród niższych warstw społecznych, przyczynił się Józef Chociszewski⁸. Wydał on nakładem własnym kilka antologii poezji dla dzieci. W 1883 roku ukazał się „Skarbczyk poezji polskiej dla ludu i młodzieży”, który z uwagi na adresata pominiemy, ale na uwagę zasługują dwa późniejsze zbiory: „Pieśni i piosneczki dla dzieci” oraz „Żniwny wianek”.

„Pieśni i piosneczki dla dzieci” to niewielka książeczka o formacie kieszonkowym⁹, podzielona na trzy części: 1) Pieśni o Bogu i religijne, 2) Praca, Nauka, Oszczędność, Trzeźwość, 3) Piosnki wesole, krakowiaki, śpiewki przy grach. Dwie pierwsze części mają charakter wyraźnie umoralniający, autor zbioru podaje tylko w odniesieniu do 7 na 30 zamieszczonych tekstów autorów wierszy, a są nimi: T. Lenartowicz, S. Duchńska, F. Karpiński, F. Marzec, S. Jachowicz, A. Górecka, Fr. Lub... . Podobnie i w części trzeciej, która zawiera 100 tekstów, w tym większość anonimowych, pochodzących ze zbiorów folklorystycznych (bez podania źródła), zamieścił wydawca przyśpiewki ludowe, krakowiaki, śpiewki przy grach. Niektóre z nich opatrzone są nazwiskami autorów (A. Krakowianka, L. Osifski, T. Nowosielski, A. Baranowska, W. Korotyński, S. Jachowicz, M. Konopnicka, T. Lenartowicz, J.D. Minasowicz, K. Brodziński, W. Bełza).

„Żniwny wianek” z podtytułem „Zbiór pieśni, piosneczek, wierszy i przemówień, stosownych na obchód wieńca, zwanego także okrężnem i dożynkami” jest wyborem tekstów, w większości folklorystycznych, obrazujących obchody dożynkowe¹⁰. Zawarł w nim autor także kilka tekstów autorskich, związanych ze zwyczajem ludowym obchodu wieńca (są tu utwory T. Lenartowicza, I. Korzeniowskiego, W. Anczyca, R. Berwińskiego). Zbiorek jest przykładem antologii tematycznej, a jego walory poznawcze są niezaprzeczone.

„Żniwny wianek” zamyka przegląd antologii XIX-wiecznych. Nie stanowią one wyróżniających się wydań z edytorskiego punktu widzenia. Zbiory były pozbawione obszerniejszych wstępów, autorzy opatrywali je tylko niekiedy uwagami o zasadach doboru tekstów, większość zamieszczanych utworów nie była ponadto autoryzowana, co bardzo utrudnia pełną charakterystykę zbiorów. Daje się też zauważyć małą dbałość o szatę graficzną antologii. Co prawda w dziedzinie ilustracji tekstów dla dzieci obserwujemy dopiero początki tej sztuki i chociaż wiek XIX przynosi już interesujące

dokonania Wojciecha Gersona, Juliusza Kossaka i Piotra Stachewicza z zakresu grafiki, linorytu i drzeworytu, to jednak autorzy wyborów tekstów, głównie nauczyciele, wydający je często własnym nakładem, nie mogli zapewne zadbać o stronę graficzną wydań.

Podobny charakter edytorski mają też antologie wydane w pierwszych dziesięciatkach XX wieku. W roku 1901 Jadwiga Chrzęszczewska i Jadwiga Warnkówna wydały trzytomowe opracowanie tekstów wierszowanych i prozatorskich dla dzieci i młodzieży pod wspólnym tytułem „Ze swojskiej gleby”¹¹. Tom pierwszy zawiera wybór wierszyków dla dzieci. We wstępie czytamy:

„Zbiorek niniejszy ułożony jest w tym celu, aby ułatwić osobom uczącym trudny nieraz i zabierający zbyt wiele czasu wybór wierszy odpowiednich dla dzieci do nauki na pamięć [...]. W zbiorze tym nie chodziło nam o wyczerpanie wszystkich działów poezji oraz poszczególnych jej kształtów, lecz tylko o zebranie tak utworów całkowitych jak i urywków pięknych formą i treścią, a zarazem odpowiednich i zrozumiałych dla dzieci i młodzieży”.

Ostatnie zdanie należy wyjątkowo wyeksponować. Po raz pierwszy bowiem wśród autorów opracowujących zbiory spotykamy się z kryterium estetycznym jako znaczącym przy wyborze utworów, a także wpisanym w tekst odbiorcą, dla którego mają być przeznaczone owe utwory. Kryteria te korespondują z ideą ogłoszenia XX wieku mianem „stulecia dziecka”, zapożyczoną z tytułu niezmiernie popularnej książki Ellen Key – szwedzkiej pisarki i działaczki ruchu kobiecego, wydanej w Szwecji w 1900 roku¹². Od początków stulecia obserwujemy rosnącą fascynację dzieckiem i dzieciństwem, wywołaną przez nowe kierunki badań psychologicznych, a przejętą przez autorów tekstów dziecięcych.

Zbiorek Chrzęszczewskiej i Warnkówny uwzględnia możliwości recepcji i zainteresowań młodego odbiorcy. Zamieszczone tu wiersze podzielono na działy: 1) Treści religijne, 2) Z przyrody i z życia, 3) Bajki, 4) Piosenki, 5) Powinszowania. Obok klasyków literatury po raz pierwszy do antologii włączono wiersze większości autorów piszących przede wszystkim dla dzieci: S. Jachowicza, M. Konopnickiej, W. Bełzy, Z. Mrozowickiej, Or – Ota, M. Dynowskiej, M. Jedlińskiej, M. Chełmońskiej, M. Bobińskiej, J. Porazińskiej, J. Warnkówny, K. Lewandowskiej, M.J. Keller, J. Chęcińskiego, M. Bogusławskiej, L. Niemojewskiego, H. Bojarskiej, Z. Jahołkowskiej-Koszutskiej, H. Bielskiej, Z. Morawskiej. Wybrane do antologii utwory tych autorów stanowią odmianę liryki opisowej, prostej w formie, mocno zrytmizowanej.

Znajdujemy tu wiele wierszy zabawowych, kilka dialogów zrytmizowanych, które można wykorzystać do prostych inscenizacji. W antologii zamieszczono także kilka wierszy anonimowych, o brzmieniu i rytmice przyspiewek ludowych, a zaczerpnęły je autorki zapewne ze zbiorów folklorystycznych.

W 1903 roku Cecylia Niewiadomska wydała antologię utworów dla dzieci pt. „Nowa Gwiazdka. Zbiór powiastek i wierszyków. Dla dzieci od lat 7 – 10”¹³. Zbiorek opatrzony jest rysunkami T. Jaroszyńskiego. Jest to pierwsza ilustrowana antologia, z wyraźnie określonym adresatem, dla którego dobrano teksty o treściach dydaktyczno-moralizatorskich. Układ utworów podporządkowano porom roku, rozpoczynając wierszami o Bożym Narodzeniu, poprzez teksty obrazujące elementy krajobrazu zimowego, przygotowani do wiosny. Wiersze o wiosnie, lecie i jesieni mówią o znaczeniu pracy ludzkiej, przeplatane są powiastkami refleksyjnymi o ludzkiej nędzy, zachęcają do działań filantropijnych. Podobnie jak w antologii „Ze swojskiej gleby”, również C. Niewiadomska zamieściła w „Nowej Gwiazdce” wiersze autorów mających w swoim dorobku większość utworów z adresem dziecięcym. Nie są to może nazwiska znaczące w historii literatury dla dzieci, ale spełniły one swoją funkcję w minionej epoce literackiej.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego w dziedzinie poezji dla dzieci zadebiutowali nowi twórcy, którzy przez kilka dziesięcioleci będą kształtować upodobania i gusty literackie młodych czytelników. Odnotowujemy więc w latach 1918 – 1939 głównie wydania autorskie debiutanckich tomików poezji dziecięcej E. Szelburg-Zarembiny, K. Iłakowiczówny, L. Krzemienieckiej, H. Januszewskiej, J. Tuwima i J. Brzechwy, a także liczne zbiorki wierszy J. Porazińskiej. Zbiorowe wydania tych autorów ukazywały się przede wszystkim w wypisach i podręcznikach szkolnych. W porównaniu z wybitnymi osiągnięciami artystycznymi poezji ogólnej, a także bogactwem ilościowym jej wydań w tym okresie, poezja dziecięca stanowi znikomy procent dorobku literackiego. Zofia Klingerowa w „Roczniku Literackim” z 1936 r. wyjaśnia to zjawisko i konstatuje „[...] słaby nurt literatury pięknej dla dzieci i młodzieży niewątpliwie jest związany z realizowaniem nowego programu szkół, zaprzęgającym wiele piór literackich do pracy podręcznikarskiej”¹⁴. Bibliografie literackie odnotowują w tym okresie wiele zbiorów bajek oraz inscenizacji dla młodych czytelników. Tomiki poetyckie są głównie wydaniem autorskimi, a obok nich teksty

poetyckie przedrukowują liczne czasopisma dla dzieci, spełniając tym samym oczekiwania młodych odbiorców.

Wydarzenia drugiej wojny światowej zaważyły w poważnym stopniu na ruchu wydawniczym, zniszczone zbiory biblioteczne, a także w dużej mierze i prywatne, nie mogły zaspokoić potrzeb czytelnicznych. W latach 1945 – 1948 obserwujemy znaczne ożywienie w dziedzinie wydawnictw dla dzieci, zwłaszcza najmłodszych¹⁵. Obok Naszej Księgarni i kilku prywatnych firm wydawniczych, inicjatywę przejęły Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych i Biuro Wydawnicze „Ruch”. Zapotrzebowanie na książkę dziecięcą zgłaszają nie tylko odbiorcy indywidualni, lecz także instytucje wychowawcze, głównie przedszkola i szkoły. Toteż z myślą głównie o tych odbiorcach wychodzą pierwsze powojenne antologie poezji dziecięcej.

Na szczególną uwagę zasługuje wydana przez Irenę Skowronkównę w 1946 roku „Antologia polskiej literatury dziecięcej”¹⁶. Antologię rozpoczyna krótki rys historyczny literatury dziecięcej, poczynawszy od Klementyny z Tańskich, a skończywszy na Brzechwie. Autorka wypowiada wiele sądów wartościujących o dorobku poszczególnych pisarzy w dziedzinie piśmiennictwa dla dzieci. W przedmowie zaznacza:

„Książka ta ma zorientować wychowawców, przynajmniej częściowo, w dorobku polskiej literatury dziecięcej, zapoznać z indywidualnościami poszczególnych autorów, pomóc w celowym doborze książek do tworzących się bibliotek dziecięcych (w szkołach, świetlicach itp.) w tych wypadkach, gdy brak pomocy bibliotekarza wyszkolonego w bibliotekarstwie dziecięcym”¹⁷.

Antologia Skowronkówny jest pierwszym przykładem naukowego opracowania wyboru tekstów. Część pierwsza zatytułowana skromnie „Kilka słów o polskiej literaturze dziecięcej” jest w rezultacie rodzajem rozprawki historycznoliterackiej. I zapewne bardzo trafnie ujęła charakterystykę tej antologii Krystyna Kuliczowska, ogłaszając swoją recenzję w „Życiu Szkoły”. Podkreśliła w niej, że antologia służy nie tylko nauczycielom dzieci młodszych, lecz „[...] ponadto daje coś więcej, może z niej bowiem korzystać także student, który pragnie zajmować się naukowo zagadnieniem literatury dla dzieci, a nawet krytyk, który znajdzie tu szereg interesujących go problemów”¹⁸.

Pomieszczone w antologii teksty w dziale „Wypisów” są nie tylko tekstami poetyckimi. Krótkie opowiadania o zróżnicowanej treści przeplatają się tutaj z wierszami, ale autorka zamieściła utwory pisarzy tworzących przede wszystkim dla dzieci – od Jachowicza i Konopnickiej po Tuwima i Brzechwę (łącznie 25 nazwisk).

Najliczniej reprezentowani są pisarze okresu XX-lecia międzywojennego. W przedmowie autorka zaznacza, że „wypisy z literatury zostały ułożone wg autorów w porządku mniej więcej chronologicznym, którego podstawą była data ukazania się pierwszej książki danego autora”¹⁹.

Przeznaczenie antologii dla nauczycieli i wychowawców określiło charakter dołączonego aneksu, w którym zamieszczono spis książek dla dzieci do lat 10, indeks nazwisk i skorowidz rzeczowy utworów zawartych w „wypisach”, obejmujący zagadnienia właściwe dla pracy wychowawczej. Ujęła tu autorka hasła: cechy charakteru, humor, miasto, praca, religijne twory, rodzina, święta, szkoła, technika, wieś, wojsko, zwierzęta i ptaki. Z perspektywy czasu ocenić należy tę antologię jako jeden z cenniejszych zbiorów utworów dziecięcych, wiele zamieszczonych w niej tekstów przedrukowuje się i w antologiach najnowszych, chociaż znaczna ich część pozostaje tylko dokumentem literackim epoki.

W latach czterdziestych i pięćdziesiątych ukazało się kilka wyborów poezji dziecięcej tworzonych z myślą o placówkach wychowawczych, które w programie działalności miały kształcenie kultury literackiej, wrażliwości estetycznej i wyobraźni wychowanków. Nakładem Chłopskiego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci ukazały się w 1946 roku „Wierszyki wybrane... dla dziecińców”²⁰. Wydawca zaznacza we wstępie, że ma ten zbiorek być książeczką pomocniczą dla wychowawczyń przedszkoli i dziecińców wiejskich. Wybór utworów został podyktowany możliwościami percepcji dzieci wiejskich. Wiersze ułożono w sześciu działach: W naszym domku; Wśród najbliższych; Zwierzęta i zwierzątka; Wszyscy pracują; W szeroki świat; Nasze zabawki i zabawy. Wśród autorów wierszy najliczniej reprezentowani są: M. Konopnicka (19 wierszy), J. Porazińska (25), M. Malawska (11), Z. Rogoszówna (6), E. Szelburg-Zarembina (6). Dołączony na końcu zbioru wykaz działów i autorów wraz z tytułami zamieszczonych utworów ułatwia poszukiwanie tekstów.

Zasłużony w dziedzinie twórczości lirycznej i baśniowej dla dzieci Witold Zechenter opracował w 1947 roku wybór wierszy patriotycznych pt.: „Budujemy miłąj ojczyźnie dom. Zbiór wierszy patriotycznych i okolicznościowych dla dzieci i młodzieży poetów polskich dawniejszych i współczesnych”²¹. Wiersze ułożył według działów: Ojczyzna; Szkoła; Dom; Święto pracy; Święto książki; Trzeci maja; Dzień matki; Święto morza; Polski rok. Układ ten podyktowany jest również względami wychowawczymi i realizacją programu szkolnego, w który włączono szereg uroczystości

okolicznościowych, zwykle z towarzyszącymi im akademiami, na które wychowawcy co roku do dziś poszukują materiałów repertuarowych. 80 wierszy 35 autorów wzbogaca więc wychodzące licznie wraz z antologiami poetyckimi zbiory materiałów repertuarowych na uroczystości szkolne.

Dla dzieci w wieku przedszkolnym i pierwszych klas szkoły podstawowej opracował Witold Zechenter antologię wierszy, którą zatytułował „Kto ty jesteś? Polak mały”²². Otwierający wybór wiersz W. Bełzy narzuca tematykę pozostałym 21 króciutkim utworom o wyraźnej, obrazowej treści. Są tu teksty M. Konopnickiej, M. Czerkawskiej, A. Asnyka, J. Tuwima, E. Szymańskiego, W. Zechentera, S. Jachowicza, J. Porazińskiej i innych. Wiersze sławią piękno krajobrazu, tradycji, nie brak w nich i akcentów smutnych, np. o losie dzieci osieroconych. Ilustracje do wierszy budzą niestety niesmak estetyczny. Tonacja czerwieni w realistycznych rysunkach, chociaż zgodna z poetyką socrealizmu, może być przykładem wyjątkowo przejawskrawionych tendencji ideowych.

W latach pięćdziesiątych otrzymujemy kilka antologii adresowanych wyraźnie do instytucji wychowawczych oraz ośrodków kształcenia pedagogicznego.

Hanna Ożogowska i Wanda Grodzieńska opracowały wybór utworów dla wieku przedszkolnego pt.: „Wiersze dla najmłodszych”²³. Zaznaczyły we wstępie: „Jaką literaturę dziecko otrzymuje, gdy w pierwszych latach życia zaczyna się interesować mową wiązaną, takiej będzie żądało jako człowiek dorosły”. Wiersze i krótkie utwory prozą oraz scenki dialogowe zostały ułożone w czterech działach odpowiadających porom roku. W antologii zamieszczono wiersze klasyków literatury: T. Lenartowicza, S. Jachowicza, M. Konopnickiej, ale najliczniej reprezentowaną grupą poetów są autorzy współcześni, którzy zadebiutowali w dwudziestoleciu międzywojennym. Poza-literackie uwarunkowania sprawiły, że autorki zmuszone były zamieścić w antologii kilka wierszy o wątpliwych wartościach artystycznych, ale pozostających w zgodzie z założeniami socrealizmu (wiersze o reformie rolnej, tematyka ziem odzyskanych).

Dla tej samej grupy odbiorców Irena Słońska i Stefania Wortman wydały w 1955 roku „Wiersze. Wybór dla przedszkoli”²⁴. Dobór utworów wydaje się być dosyć przypadkowy. Układ materiału poetyckiego od klasyków literatury dziecięcej po współczesnych poetów oparty jest na zasadzie wzrastającego stopnia trudności z zachowaniem podziału na trzy grupy wiekowe. Część I – dla najmłodszej grupy dzieci (39 wierszy); Część II – dla grupy średniej (117 wierszy); Część III – dla dzieci

najstarszych (146 wierszy). W spisie treści autorki podały zbiory poetyckie, z których przedrukowano utwór bądź numery czasopism dziecięcych, które były także bazą materiałową.

Mając na uwadze potrzeby kształcenia młodej kadry pedagogicznej i zapoznania jej z dorobkiem literatury dziecięcej, Janina Michałowska i Irena Porowska (nauczycielki Liceum dla Wychowawczyń Przedszkoli w Poznaniu) opracowały obszerną, dwutomową antologię pt.: „Literatura dla dzieci”, wydaną w 1955 roku²⁵. Wykorzystały tu autorki wiersze oraz fragmenty utworów prozatorskich, które miały odzwierciedlać życie dzieci w rodzinie, przedszkolu oraz środowisku społecznym (T. I – 318 utworów), a także życie dzieci na tle środowiska przyrodniczego (T. II – 303 utwory). W tomie pierwszym przeważają utwory socrealistyczne polskich i radzieckich autorów. Tom drugi może służyć jako materiał porównawczy w antologiach na tematy związków z przyrodą, w nim też zamieściły autorki wiele tekstów o tematyce baśniowej, fantastycznej, tak bardzo potrzebnej do kształtowania wyobraźni dziecięcej. Całość antologii urozmaiconą została dostosowanymi do poziomu dzieci prostymi zagadkami, których zgadywanie sprawia zawsze najmłodszym radość. Brak indeksów uniemożliwia jednakowoż swobodne korzystanie z zamieszczonych tekstów.

Omawiane w powyższym fragmencie antologie były tworzone z myślą o odbiorcy dorosłym, miały służyć założonym przez autorów opracowań celom użytecznym – wychowawczym i kształcącym. Nie umniejsza to rangi wydawanych zbiorów, ale należy zaznaczyć, że adresowanie ich do wychowawcy – odbiorcy dorosłego, legitymującego się wykształceniem pedagogicznym, zaważyło na edytorskim kształcie antologii. Wydawano je w zwykłych formatach książkowych, na papierze złej jakości, nie miały też ilustracji. Tymczasem wychodzące w tym okresie autorskie zbiorki poetyckie były już bogato ilustrowane.

Dopiero u schyłku lat pięćdziesiątych pojawiła się pierwsza bibliofilska antologia dla najmłodszych pt.: „Chodzi, chodzi baj po ścianie. Wiersze i kołysanki” w wyborze Hanny Kostyrko z ilustracjami Janusza Grabiańskiego²⁶. Obok tekstów autorskich, głównie kołysanek i wierszy lirycznych, poetów: K. Iłakowiczówny, J. Czechowicza, E. Szelburg-Zarembiny, J. Porazińskiej, H. Januszewskiej i J.K. Weintrauba antologię wzbogacają teksty ludowych kołysanek. Piękne akwarelowe ilustracje zdobią wybór, ale podkreślają także jego baśniowość, kształcą smak artystyczny młodego odbiorcy.

Wydanie tej antologii zapoczątkowało dbałość o formę edytorską zbiorowych wydań utworów dla dzieci, nawet kierowanych do ich wychowawców. Przykładem może być obszerny wybór wierszy i prozy dla dzieci z 1968 roku pt.: „Kolorowy świat”, przygotowany przez Celinę Żmihorską, zilustrowany przez Hannę Krajnik, Danutę Imielską-Gebethner, Zdzisława Witwickiego i Hannę Czajkowską²⁷. Wiersze i krótkie fragmenty prozy są tu ułożone tematycznie. Jedyną zasadą porządkującą obfity i różnorodny materiał literacki (319 utworów 71 autorów) jest układ zgodny z porami roku, respektujący przypadające w określonym czasie „dni” i święta państwowe. Nie zaakcentowano, niestety, tej zasady układu w spisie rzeczy, a brak indeksu tytułów i autorów nie ułatwia poszukiwań znanych nieraz utworów; jedynie indeks tematyczny pomaga w znalezieniu tekstów przydatnych do prowadzenia zajęć z dziećmi. Bowiem przede wszystkim dla rodziców i wychowawczyń przedszkoli przeznaczona jest ta antologia. Halina Skrobiszewska, recenzując ten tom, próbowała określić kryteria doboru tekstów: „Nie wyłącznie kryteria estetyczne decydowały jednak o wyborze tekstów do antologii, lecz i względy utylitarne – dążenie do zaspokojenia rozmaitych »punktów programu«”²⁸. Antologia ma niewielki procent utworów klasyków literatury dziecięcej, najliczniej reprezentowani są pisarze współcześni, którzy swą działalność literacką zaczęli w latach międzywojennych. „Spośród tekstów najnowszych – pisze Skrobiszewska – najbardziej udane wydają się liryki pejzażowe, intrygujące trafnością metaforyki, oryginalnością rytmów”²⁹.

W latach siedemdziesiątych nie odnotowano zbiorowych wydań poezji dziecięcej w formie antologii, chociaż obfitują one w wydania autorskie, zwłaszcza poetów debiutujących w okresie powojennym, którzy obok twórczości literackiej dla dorosłych uprawiają także różne formy pisarstwa dla dzieci. W związku z wprowadzeniem obowiązkowego przedmiotu „Literatura dla dzieci i młodzieży” na humanistycznych kierunkach studiów w krakowskiej Wyższej Szkole Pedagogicznej wydano antologię tekstów poetyckich dla dzieci w opracowaniu J.Z. Białka i M. Guśpiel z przeznaczeniem dla potrzeb dydaktycznych³⁰. Tom otwiera obfity zbiór wierszy S. Jachowicza, kolejno T. Lenartowicza, W. Betzy, M. Konopnickiej, a następnie autorów dwudziestolecia międzywojennego i poetów współczesnych. Szeroki wachlarz nazwisk poetów i bogaty wybór wierszy o różnej wartości artystycznej obrazuje zasadnicze nurty rozwojowe w poezji dla dzieci XIX i XX w.

Prawdziwym wydarzeniem literackim było wydanie w I serii Biblioteki Narodowej „Antologii poezji dziecięcej” w wyborze i opracowaniu Jerzego Cieślukowskiego – najwybitniejszego ze współczesnych teoretyka i krytyka literatury dziecięcej³¹. Jerzy Cieślukowski układał antologię z utworów jego zdaniem „powszechnych i modelowych”, z tych, które – jak powiedział – „należą do literackiej świadomości wielu pokoleń dorosłych i dzieci, dzieci i dorosłych”³². Przygotowany przez siebie zbiór kieruje do dorosłych, ale i do dzieci. Jako historyk literatury układający antologię dla serii Biblioteki Narodowej zadbał o zachowanie historycznoliterackiego kryterium głównie w wewnętrznym porządku tomu, tzn. w chronologicznym następstwie utworów w poszczególnych jego częściach. Natomiast noty autorskie i komentarze do tekstów są bardzo lakoniczne i schematyczne zarazem.

Autor wyodrębnił trzy grupy tekstów. Pierwszą część otwierają „Kołyśki dziecięce” wyjęte z „Wirydarza” albo „Kwiatków rymów duchowych” Stanisława Grochowskiego. Włączył do niej utwory poetyckie powszechnego odbioru, nie pisane specjalnie z myślą o dzieciach, ale jednak te, które zadomowiły się w czytankach i wypisach, a także w lekturze i śpiewach domowych, np.: „Powrót taty” A. Mickiewicza, „Śpiewy historyczne” J.U. Niemcewicza, „Wędrowało sobie słonko” A. Asnyka. W części drugiej znalazły się teksty z wyraźnym adresem dziecięcym, zarówno autorów XIX-wiecznych, jak i współczesnych – od S. Jachowicza, T. Lenartowicza i M. Kopnickiej po J. Pollakównę i S. Grochowiaka. Część trzecią tworzą teksty folkloru dziecięcego, a więc anonimowe, tworzone przez same dzieci w sytuacjach zabawy lub też tworzone przez dorosłych, ale przez dzieci przechwytywane i przechowywane w pamięci kolejnych pokoleń. Mamy tu ogromną różnorodność odmian gatunkowych: kołysanki, kolędy, wyliczanki, zamawianki, przezywanki. Bogactwo utworów i ich zestawienie świadczą o „fascynacji krainą dzieciństwa, jej wszystkimi tajemnicami i osobliwościami, która była podstawową cechą badawczej postawy Cieślukowskiego i jego naukowej indywidualności”³³.

Wstęp historycznoliteracki jest uporządkowanym opracowaniem zagadnień związanych ze specyfiką, ewolucją i strukturą wiersza dziecięcego i jego tematycznych oraz estetycznych przeobrażeń. Dopełnia on spostrzeżenia zawarte w ogłoszonym wcześniej artykule „Wiersz dziecięcy” („Miesięcznik Literacki” 1971, nr 5) oraz w „Wielkiej zabawie” (Wrocław 1967), w której wędrowkę po krainie poezji dziecięcej

rozpoczynał autor od rozpoznawania folkloru dziecięcego. W „Antologii” te teksty umieszcza na końcu.

„Historyczna perspektywa została odwrócona. Dzięki takiemu następstwu tekstów tom zyskuje kompozycję otwartą i wskazuje na ciągle żywe źródło poezji dla dzieci”³⁴.

Lata osiemdziesiąte przyniosły bogactwo wydań zbiorowych poezji dziecięcej. Regres wydawniczy w pierwszych latach tego dziesięciolecia zaważył także i na poziomie wydań książek dziecięcych. Niemożność zaspokojenia w pełni zapotrzebowań wydawniczych sprawiła, że książki dla dzieci, głównie zbiory poetyckie, zaczęły wydawać na gazetowym papierze zarówno oficyny wydawnicze, jak i redakcje czasopism, które w ten sposób chciały ratować swój budżet, a także niektóre instytucje kultury, prowadzące pracę wychowawczą z dziećmi.

Z inicjatywy Łódzkiego Domu Kultury Ewa Filipczuk i Wanda Szer wydały „Świerszczykowe wierszyki” w 1983 roku w skromnej oprawie graficznej³⁵. W krótkim słowie wstępnym autorki zaznaczyły, że opracowany tomik ma pomóc dzieciom w wyborze utworów do konkursu „Świerszczykowe wierszyki”, prowadzonego w ramach pracy z dziećmi przez Łódzki Dom Kultury. Tomik zawiera 23 wiersze 20 autorów, głównie współczesnych.

Krajowa Agencja Wydawnicza w Szczecinie w roku 1983 wydała na papierze gazetowym z czarno-białymi ilustracjami w dużym formacie wybór utworów „Z półki prababci” (Cz. I „Wiersze”, cz. II „Opowiadania”)³⁶. Wyboru dokonała Jolanta Frydrykiewicz, która we wstępie do wierszy zaznacza: „Część tych tekstów pochodziła wprost z ludowego rymowania. Większość jednak wychodziła spod pióra czołowych pisarzy epoki”. Zgodnie z tytułem licznie reprezentowane są utwory klasyków literatury dziecięcej: S. Jachowicza, M. Konopnickiej, ale także twórców literatury ogólnej, adoptowane do zbiorów dziecięcych: A. Mickiewicza, J. Słowackiego. T. Lenartowicza, A. Fredry oraz autorów, którzy debiutowali w XX wieku: J. Porazińskiej, K. Iłakowiczówny, E. Szelburg-Zarembiny, H. Ożogowskiej, B. Ostrowskiej.

Miesięcznik „Literatura” rozpoczął w 1986 roku wydawanie dodatku dla dzieci (o nieregularnej częstotliwości) pt. „Skarb malucha”. Pierwszy zeszyt z 1986 r. nosi tytuł „Skarb malucha czyli 33 wiersze dla ciebie”³⁷ i może być potraktowany jako antologia. Zamieszczone tu wiersze klasyków literatury dziecięcej oraz poetów współczesnych zostały dobrane z uwagi na kryterium zabawowości tekstów, ale także ich walorów estetycznych oraz dydaktycznych. Zbiorek rozpoczyna wiersz W. Betzy

„Katechizm polskiego dziecka”, kolejno redaktorzy zapoznają czytelnika ze sprawdzonymi już w odbiorze wierszami S. Jachowicza („Chory kotek”), J. Tuwima, J. Brzechwy, W. Grodzieńskiej, W. Chotomskiej, E. Szelburg-Zarembiny, by na końcu umieścić klasyczne już pozycje lektury dziecięcej: „Powrót taty” A. Mickiewicza i „W pamiętniku Zofii Bobrowskiej” J. Słowackiego.

Obok sprawdzonych w wielokrotnym odbiorze czytelniczym wierszy znanych poetów wśród antologii poezji dziecięcej funkcjonują także wybory wierszyków i piosenek ludowych. Duże zasługi w popularyzacji tych tekstów, opracowywanych w dużej mierze na podstawie dostępnych zbiorów folklorystycznych, ma Danuta Wawilow wraz z mężem Olegiem Usenko. W 1981 roku wydali zbiorek „Idzie rak nieborak” – zbiór wierszyków i piosenek ludowych o profilu zabawowym; w dwa lata później „Czerwone jabłuszko” z podtytułem „Wierszyki i piosenki ludowe”³⁸, z ilustracjami Marii Uszackiej, stylizowanymi na ludowe malarstwo na szkle. W dołączonej bibliografii podali wydawcy źródła folklorystyczne, z których zaczerpnęli teksty. Obok zbiorów m.in. O. Kolberga, L. Zcysznera, Z. Glogera, K.W. Wójcickiego znaleźli się autorzy zajmujący się folklorem dziecięcym: Z. Rogoszówna, J. Cieślowski oraz teksty ze zbiorów poezji ludowej J. Przybosia, S. Czernika, A. Steffena.

„Wybrane teksty charakteryzuje prostota środków poetyckiego wyrazu – wypowiada się o zbiorze G. Leszczyński – którym nieobce są zwroty i formy typowo ludowe, ale semantycznie przezroczyste, a jednocześnie duża melodyjność”³⁹.

Z tymi dwoma zbiorami koresponduje także wybór kołysanek i śpiewek dla małych dzieci pt. „Poszedł Marek na jarmarek”⁴⁰ w opracowaniu Jadwigi Gorzechowskiej, zasłużonej popularyzatorce dziecięcych tekstów folklorystycznych. Zbiorek zawiera wiele stylizacji tekstów ludowych kołysanek, utwory przeznaczone do śpiewania opatrzone prostym zapisem nutowym na pięciu ostatnich stronach. Anonimowe teksty ludowe wzbogacone są barwnymi ilustracjami Zbigniewa Rychlickiego. Wydawać by się mogło, że korzystanie dziś z niemodnego już, bo nadmiernie wyeksploatowanego w okresie dwudziestolecia i kilkunastu lat powojennych folklorystycznego nurtu poezji dla dzieci jest „odkurzaniem” przeszłości. Powyższe zbiory stylizowanych tekstów ludowych dla dziecięcego odbiorcy utwierdzają nas jednak w przekonaniu, że i tę tematykę należy przypominać współczesnym dzieciom.

Najnowszą poezję dla dzieci prezentuje obszerna dwutomowa antologia „Szedł czarodziej”, przygotowana przez Wiesława Kota⁴¹. Antologię otwiera wiersz Cz. Jan-

czarskiego „Spotkanie z autorem”, po czym w tomie pierwszym zaprezentowano wybór wierszy 48 współczesnych autorów w porządku alfabetycznym, w tomie drugim – wiersze 45 autorów. Wybór nazwisk jest starannie przemyślany, pewne zastrzeżenia może budzić tylko dobór utworów, ale zaważyły na nim zapewne upodobania autora. Niedopatrzaniem edytorskim jest także brak indeksów oraz ubóstwo graficzne zbioru: ilustracje pojawiają się tu rzadko, są przy tym mało urozmaicone kolorystycznie, ale przyznać trzeba, iż wyodrębnienie kolorystyki obydwu tomów daje wrażenie subtelności. Okładka i obwoluta tomu pierwszego w kolorze różowym z ilustracją pełzającego smoka i tomu drugiego w kolorze fioletowym z jeżem niosącym jabłko na grzbiecie – wskazuje adresata tekstów. Autor wyboru nie sugeruje żadnymi wypowiedziami odautorskimi dla kogo teksty przeznacza, ale zapoznanie się z kilkoma wierszami wystarcza do odczytania adresu czytelniczego. W tomie drugim przed spisem treści umieszczono wykaz autorskich wydań, z których pochodzą teksty opublikowane w antologii.

Przykładem antologii tematycznej o pięknych walorach edytorskich jest wybór wierszy pt. „Moja mama”, opracowany przez Krystynę Ponińską z ilustracjami Ewy Gieruli-Tamor⁴². Zawartość tomu stanowią wiersze 13 autorów; duży format z ładnie ilustrowaną, lakierowaną okładką, licznymi ilustracjami w tekście spełnia swoją funkcję wychowawczą i estetyczną.

Wśród odmian wiersza dziecięcego najbardziej powszechną jest kołysanka. W rozprawce o wierszu dziecięcym Jerzy Cieślikowski pisze:

„Kołysanka jest najstarszym utworem dla dzieci, a jednocześnie pierwszą poezją, z którą spotyka się człowiek. Kołysanka jest kompozycją bajki i refrenu – zharmonizowanych z ruchem rąk lub kolebki. Kołysanka ma rytm i melodię służące wyraźnemu celowi – usypianiu [...]. Prawie każdej wypowiedzi »dla dzieci« można narzucić strukturę kołysanki”⁴³.

Wybór kołysanek w formie antologii ukazał się w 1988 roku w Wydawnictwie Lubelskim w opracowaniu Jolanty Kowalczykówny z ilustracjami Jadwigi Lipowskiej⁴⁴. Znalazły się tu utwory począwszy od wierszy poetów anonimowych, poprzez kolędy utrzymane w stylu kołysankowym po poetyckie stylizacje autorstwa klasyków literatury, z wyraźną przewagą poetów współczesnych. Uzasadniając zasady wyboru we wstępie do omawianego tomiku, J. Kowalczykówna stara się wskazać odbiorcę tekstów: „Może będzie nim dziecko, może społeczność przedszkoli i szkół podstawowych, może studenci pedagogiki. Wszystkim bez wyjątku życzymy miłej lektury”. W zamyśle autora

antologii odbiorca bywa więc wpisany w tekst opracowanego zbioru. W tym wypadku skromna szata graficzna wskazuje bardziej na badacza-pośrednika literatury dziecięcej niż samo dziecko.

Rok 1988 zaowocował kilkoma wyróżniającymi się pod względem edytorskim wydaniami antologii wierszy dziecięcych z wyraźnie wpisanym adresatem. W opracowaniu Wandy Kobyleckiej i Ewy Prządki wyszedł w Warszawie zbiór wierszy z pięknymi ilustracjami Józefa Wilkonja pt. „Kto wymyślił choinki?”⁴⁵. Całostronicowe ryciny i duża czcionka określają odbiorcę wierszy. Prosty układ alfabetyczny nazwisk autorów bez zbędnych informacji biograficznych jest również wskazówką, że odbiorcą są dzieci.

Podobny charakter ma wybór Elżbiety Brzozy z ilustracjami Zbigniewa Rychlickiego wydany przez Naszą Księgarnię pt. „Skakanka”⁴⁶. Tom otwiera wiersz Tuwima pt. „Skakanka”, po czym następuje podział na trzy tematyczne części: Wywiad ze mną; Czy wszyscy w domu; Chcę mieć przyjaciela. Wiersze poetów współczesnych są przeplatane krótkimi fragmentami prozy o pogodnej, humorystycznej tematyce. Liczne, całostronicowe ilustracje w pastelowych kolorach wskazują i tym razem odbiorcę zbioru.

Wydawnictwo Interpress wydało w 1988 roku albumowy wybór „Wierszy dla dzieci”⁴⁷ pod red. Anny Trzeciak na papierze offsetowym, w lakierowanej, pięknie opracowanej graficznie oprawie, z całostronicowymi ilustracjami Janusza Stannego. Materiał ikonograficzny wkomponowano także w tekst wierszy, rysunki są tematycznym tłem dla treści utworów. Antologia ta zawiera utwory wierszowane od I. Krasickiego, S. Jachowicza poprzez poezję dziecięcą poszczególnych epok literackich aż po współczesne wiersze Kubiaka, Ficowskiego i Śliwiaka. Wiersze są prezentacją najlepszych liryków dziecięcych, sprawdzonych w odbiorze krytycznoliterackim. Omawiany wybór redakcja przygotowała także w wersji francuskiej i angielskiej.

Wybór ten „przypomina wrażenie szczególnej harmonijności, a wynika to z umiejętnego zestrojenia wszystkich elementów książki: formatu, tekstu, ilustracji, układu, zastosowanej techniki druku. Tekst drukowany wyraźną, czytelną czcionką, na stronach pełnych światła, wzbogaconych o stylizowane rysunki Janusza Stannego daje poczucie elegancji. Należałoby tu przywołać cenne uwagi Hanny Lebeckiej, która stwierdza:

„Ilustracja w poetyckiej książce dla dziecka oznacza włączenie do zabawy poznawanie jeszcze jednego elementu, który ją urozmaica, wzbogaca, pozwala nie-

*postrzeżenie przenosić się z jednego obszaru wyobraźni na obszar inny, tej samej jednak sprawy dotyczący. Powstaje więc historia opowiedziana tekstem i obrazami*⁴⁸.

Przegląd antologii poezji dziecięcej zamyka wzorcowy zbiór „Poezja dla dzieci. Antologia form i tematów”⁴⁹ w wyborze, układzie i ze wstępem Ryszarda Waksmund, opublikowany w 1987 roku jako wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. Bardzo obszerny wybór wierszy został poprzedzony wstępem, w którym autor powołuje się na ustalenia genologiczne Jerzego Cieślakowskiego w zakresie poetyckich tekstów dla dzieci, zawarte w „Wielkiej zabawie” i „Antologii poezji dziecięcej”. Ryszard Waksmund zaznacza, iż czerpiąc z bogatych doświadczeń profesora, pragnie zaproponować bardziej dydaktycznie przejrzysty system klasyfikacji poezji dla dzieci.

*„Traktując niniejszy wybór jako materiał wyjściowy do szczegółowych omówień na zajęciach poświęconych literaturze dla dzieci i młodzieży [...] kierujemy się nieco inną hierarchią wartości. Interesują nas bowiem nie tyle utwory artystycznie najlepsze, ile reprezentatywne w swym rodzaju, a więc również i estetycznie ubogie, ale tym lepiej ilustrujące przemiany estetyczne i programowe, dostosowane do wiodących kierunków w literaturze i pedagogice danego czasu*⁵⁰.

Wybór wierszy, podporządkowany zasadom klasyfikacji rodzajowo-tematycznej, pozwolił wyodrębnić następujące odmiany rodzajowe poezji dla dzieci: 1) wiersze dla dzieci, 2) wiersze dziecięce, 3) lirykę dla dzieci, 4) lirykę dziecięcą. Każda z tych odmian jest szczegółowo określona i literacko udokumentowana, a drobiazgowo wręcz wyodrębnione tematy wierszy dały podstawę do wyróżnienia ogromnej ich różnorodności. Na przykład w obrębie wierszy dla dzieci są to: wiersze dedykacyjne, programowe i autotematyczne, wiersze religijne, moralizatorskie, autodydaktyczne, patriotyczne, mitotwórcze, edukacyjne, abecadłowe, mały świątek dziecięcy (obrazki, portrety, anegdota), wiersze o lekturze, wiersze użytkowe, powinszowania. Każda z tych odmian zawiera przykłady wierszy od utworów wieku XIX po czasy współczesne.

Bogaty wybór wierszy wraz z historycznoliterackim wstępem nie jest jednak w stanie zrekomensować braku monografii „poświęconej historycznym przemianom poezji dla dzieci od jej uchwytnych początków aż do współczesności”⁵¹. Niewielki nakład antologii (3000 egz.) nie może, niestety, służyć większej grupie odbiorców, choć jej subtelna szata graficzna, stylizowana na XIX-wieczne ilustracje książek dla dzieci, daje prawdziwą przyjemność lektury. Do zbioru dołączono indeks autorów, zabrakło jednakże indeksu utworów, które zamieszczone w grupach tematycznych są niełatwe do odszukania.

Przedstawiony przegląd antologii poezji dla dzieci jest pierwszą próbą uporządkowania tego bogatego i różnorodnego materiału literackiego. Antologie XIX-wieczne miały typowo użytkowe cele do spełnienia: pouczyły i wychowywały zarazem. Antologie współczesne mają kilka grup odbiorców: same dzieci, dorośli – wychowawcy i rodzice, i wreszcie historycy literatury bądź pedagodzy wykorzystujący istniejące zbiory do pracy dydaktycznej. Dzieci bywają wpisane w tekst antologii poprzez edytorski kształt wydawnictw. Pozostałe grupy są zwykle zaznaczone w dołączonych do wydań wstępach, a ponadto charakter edycji sugeruje ich odbiorcę.

Omawiając antologie poezji dla dzieci, pominięto antologie dla młodzieży, a przy poszukiwaniach bibliograficznych znaleziono kilka znamienych zbiorów dla starszej młodzieży. Pominięto także abecadniki oraz materiały okolicznościowe i repertuarowe na uroczystości szkolne, gdyż stanowią one również liczną grupę tekstów i zasługują na odrębne opracowanie.

PRZYPISY

¹ Antologię rozumiem tu jako wybór opublikowanych już uprzednio całości, fragmentów lub sentencji z dzieł różnych autorów, dokonany przez wydawcę naukowego i ogłoszony pod utworzonym przez niego tytułem.

² Próbę usystematyzowania pierwszych zbiorów rodzimych daje I. Kaniońska-Lewańska, *Literatura dla dzieci i młodzieży do roku 1864. Zarys rozwoju. Wybór materiałów*, Warszawa 1973, s. 38 – 44.

³ Zbiorek liczy 138 stron, dołączona komedia „Łakomski z Latawcem” 46 s., format 10 x 15 cm. Ze zbiorów BJ.

⁴ Ze zbiorów BJ, 32 s., format 13 x 19 cm.

⁵ Ze zbiorów BJ, 168 s., format 14 x 19 cm. Uwagi o autorze, zob. PSB.

⁶ Ze zbiorów BJ, 175 s., format 12 x 18 cm.

⁷ Por. artykuły polemiczne: B. Zakrzewski, Czyja „Lirenka”?, „Pamiętnik Literacki” 1972, z. 4, s. 117 – 141 oraz J. Nowakowski, Czyje „Piosnki wiejskie dla ochronek?” (Z powodu artykułu Bogdana Zakrzewskiego), „Ruch Literacki” 1973, z. 3, s. 179 – 180.

⁸ Uwagi biograficzne o autorze zob. *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1, Warszawa 1984, s. 138.

⁹ Pieśni i piosneczki dla dzieci. Zebrał J. Chociszewski, Gniezno 1899, 64 s., format 13 x 9 cm. Ze zbiorów BJ.

¹⁰ Żniwny wianek. Zbiór pieśni, piosneczek, wierszy i przemówień, stosownych na obchód wieńca, zwanego także okrężnem i dożynkami. Z dodaniem dwóch sztuk teatralnych: I. List do Matki Boskiej, II. Złoty chleb. Zebrał i wydał Józef Chociszewski, Gniezno 1906, 62 s., format 15 x 10 cm. Ze zbiorów BJ.

¹¹ J. Chrząszczewska, J. Warnkówna, Ze swojskiej gleby. T. I. Wybór wierszyków dla dzieci, wyd. II. Kraków: Gebethner i Wolff 1921, 173 s., format 13 x 19 cm.

¹² E. Key, Stulecie dziecka. Przekł. I. Moszczeńskiej, Warszawa 1904.

¹³ C. Niewiadomska, Nowa Gwiazdka. Zbiór powiastek i wierszyków. Dla dzieci od lat 7 – 10. Z rysunkami T. Jaroszyńskiego, Warszawa 1903, 239 s., format 17 x 23 cm.

¹⁴ Z. Klingerowa, Książki dla dzieci i młodzieży, „Rocznik Literacki” 1936, s. 190 – 191.

¹⁵ W pierwszej rejestracji powojennej, w katalogu rozumowanym, będącym kontynuacją dawnych katalogów Poradni Bibliotecznej (555 książek LIOK), książki dla najmłodszych stanowią 64% książek nowych, a 33% wszystkich książek dla dzieci. Zob. M. Arnoldowa, Polska literatura dla najmłodszych. Materiały I Ogólnopolskiego Zjazdu pośw. literaturze dla dzieci, 1 – 4 czerwca 1947, „Ruch Pedagogiczny” 1946/47, nr 4, s. 242.

¹⁶ Antologia polskiej literatury dziecięcej. Opr. I. Skowronkówna, Warszawa: PZWS 1946, 263 s., format 15 x 20 cm, nakł. 30 000.

¹⁷ Tamże, s. 3.

¹⁸ K. Kulickowska, Polska literatura dziecięca, „Życie Szkoły” 1948, nr 1, s. 35 – 37.

¹⁹ Antologia..., op. cit., s. 3.

²⁰ Wierszyki wybrane... dla dziecińców. Nakładem Chłopskiego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, Warszawa – Łódź: Spółdzielczy Instytut Wydawniczy 1946, 159 s., format 15 x 20 cm.

²¹ Budujmy miłej ojczyźnie dom. Zbiór wierszy patriotycznych i okolicznościowych dla dzieci i młodzieży poetów polskich dawniejszych i współczesnych. Wybrał Witold Zechenter, Kraków (1947), 96 s.

²² Kto ty jesteś? Polak mały! Wiersze dla małych dzieci wybrał Witold Zechenter. Ilustrował Leszek Górski, wyd. II skrócone, Kraków 1949, 16 s., format 18 x 24 cm, nakł. 5000.

²³ H. Ożogowska, W. Grodzieńska, Wiersze dla najmłodszych. Wybór utworów dla wieku przedszkolnego, Warszawa: PZWS 1950, 135 s., format 20 x 15 cm.

²⁴ Wiersze. Wybór dla przedszkoli. Opracowały: I. Słońska i S. Wortman, Warszawa: Nasza Księgarnia 1955, 224 s., format 15 x 20 cm, nakł. 15 000 + 200.

²⁵ Literatura dla dzieci. Antologia. T. 1 – 2. Zebrały J. Michałowska, I. Porowska, Warszawa: PZWS 1955; t. 1: 276 s., t. 2: 296 s., format 15 x 21 cm.

²⁶ Chodzi, chodzi baj po ścianie. Wiersze i kołysanki. Il. J. Grabiański. Wyboru dokonała H. Kostyrko, Warszawa: Nasza Księgarnia 1958, 46 s., nakł. 30 000 + 253.

²⁷ Kolorowy świat. Wiersze i proza dla dzieci. Wybór Celiny Żmihorskiej. Il. H. Krajnik, D. Imielska-Gebethner, Z. Witwicki, H. Czajkowska, Warszawa: Nasza Księgarnia 1968, 436 s., format 27 x 20 cm.

²⁸ H. Skrobiszewska (rec.), „Nowe Książki” 1969, nr 10, s. 704 – 707.

²⁹ Tamże.

³⁰ Poezja dla dzieci. Wybór tekstów J.Z. Białek, M. Guśpiel, Kraków: Wyd. Nauk. WSP 1977, 238 s., format 14 x 20 cm, nakł. 1000. Materiały Pomocnicze dla Studiujących Nauczycieli, nr 11 pod red. J. Jarowieckiego.

³¹ Antologia poezji dziecięcej. Wybrał i opr. J. Cieślowski. Komentarze uzupełniły i teksty przejrzały G. Frydrychowicz, P. Matuszewska, Wrocław 1981, s. LXVIII 408, BN I 233.

³² Tamże, s. LXII.

³³ Rec. „Antologii” J. Papużyńska-Beksiak, Śladem dzieciństwa, „Nowe Książki” 1980, nr 15, s. 70 – 71.

³⁴ T. Słowikowska, Bukiet niezapominajek, „Opole” 1980, nr 11, s. 20 – 22.

³⁵ Świerszчыkove wierszyki. Wybór E. Filipczuk, W. Szer, Łódź 1983, 23 s., format 15 x 21 cm, nakł. 300 egz. Wydanie powielaczowe, skromna szata graficzna – jednokolorowe elementy kwiatowe.

³⁶ Z półki prababci. Wyboru dokonała J. Frydrykiewicz. Opr. graf. A. Koziak, Szczecin: KAW 1983, cz. 1: Wiersze, 38 s., nakł. 50 000; cz. 2: Opowiadania, 61 s., nakł. 50 000, format A-4.

³⁷ Skarb malucha czyli 33 wiersze dla ciebie. Wyd. Miesięcznik „Literatura” 1986. „Literatura – dzieciom” Skarb Malucha. Red. odp. J. Syski. Oprac. graf. K. Karoń, 47 s., format 17 x 23 cm, nakł. 50 000.

³⁸ Czerwone jabłuszko. Wierszyki i piosenki ludowe. Wybrali i oprac. D. Wawilow i O. Usenko. Il. M. Uszacka, Warszawa: Nasza Księgarnia 1983, 47 s., format 14 x 28 cm, nakł. 40 000.

³⁹ G. Leszczyński, Folklor odkurzony, „Nowe Książki” 1984, nr 3, s. 134 – 135.

⁴⁰ Poszedł Marek na jarmarek. Kołysanki i śpiewki dla małych dzieci. Zebrała i opr. J. Gorzechowska. Il. Z. Rychlicki, Warszawa: Nasza Księgarnia 1986, 47 s., format 15 x 30 cm, nakł. 30 000.

⁴¹ Szedł czarodziej. Wybór i opr. W. Kot. Antologia wierszy dla dzieci, Rzeszów: KAW 1986, t. 1: 424 s.; t. 2: 367 s., format 15 x 21 cm, nakł. 100 000.

⁴² Moja mama. Wybór wierszy i opr. K. Ponińska. Il. E. Gierula-Tamor, Katowice: KAW 1987, 31 s., format A-4, nakł. 50 000.

⁴³ J. Cieślikowski, Wiersz dziecięcy, (w:) tegoż, Literatura osobna. Wybór R. Waksmund, Warszawa 1985, s. 106.

⁴⁴ Luli, luli... Wybór i wstęp J. Kowalczykówna. Il. J. Lipowska, Lublin: Wyd. Lubelskie 1988, 94 s., format 15 x 21 cm, nakł. 80 000.

⁴⁵ Kto wymyślił choinki? Antologia wierszy dla dzieci. Il. J. Wilkoń. Wybór W. Kobytecka, E. Prządka, Wyd. 2, Warszawa: KAW 1988, 177 s., format 17 x 19 cm, nakł. 55 000 + 200 opr. brosz., 5000 + 150 opr. twarda.

⁴⁶ Skakanka. Wybór E. Brzoza. Il. Z. Rychlicki, Wyd. 2, Warszawa: Nasza Księgarnia 1988, 123 s., format 20 x 25 cm, nakł. 100 000.

⁴⁷ Wiersze dla dzieci. Red. A. Trzeciak. Il. J. Stanny, Warszawa: Wyd. Interpress 1988, 63 s., format A-4, nakł. 50 000.

⁴⁸ H. Lebecka, Kilka uwag o poezji dla dzieci z punktu widzenia edytora, (w:) Poezja dla dzieci. Mity i wartości, pod red. naukową B. Żurakowskiego, Warszawa 1986, s. 200.

⁴⁹ Poezja dla dzieci. Antologia form i tematów. Wybór, układ i wstęp R. Waksmund, Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego 1987, 424 s.

⁵⁰ Tamże, s. 18.

⁵¹ Tamże, s. 41.